

Primož Sturman

Furlanska književnost

Govorcev furlanskega jezika je danes približno od šeststo do sedemsto tisoč, poseljujejo pa dobršen del italijanske dežele Furlanije - Julijske krajine. Od juga proti severu se vzhodna meja furlanščine ujema s spodnjim, nižinskim tokom reke Soče. Izjema sta le mesti Gorica in Gradež. Gorica namreč sodi v furlansko jezikovno območje, čeprav leži na levem bregu reke Soče, Gradež pa tudi na desnem bregu v svojem govoru ohranja vse prvine beneškega govora. Vzhodna meja furlanščine se nato vije ob vznožju Goriških brd ter Nadiških in Terskih dolin, severno od teh pa se po večini ujema z italijansko-slovensko državno mejo. Prebivalci Rezije in Kanalske doline namreč poleg krajevnih slovenskih narečij (rezijanščine in ziljskega narečja), italijanščine in v Kanalski dolini tudi nemščine v vsakdanjem življenju redno uporabljajo tudi furlanščino. Severna meja furlanskega jezikovnega prostora po večini sledi državni meji med Italijo in Avstrijo. Ob severni mejni črti ponekod živijo majhne nemško govoreče skupnosti (že omenjena Kanalska dolina in naselje Timau severno od Tolmeča), zahodna meja furlanskega jezika pa se na goratem območju po večini sklada z razmejitvijo med deželama Furlanijo - Julijsko krajino in Benečijo; v nižinskem delu pa furlanski jezikovni prostor omejuje reka Livenza. Izjemi sta le kraj Sappada v pokrajini Belluno in mesto Portogruaro v pokrajini Benetke, v katerih živita maloštevilni furlanski skupnosti.

Furlanščina, ki ji Furlani pravijo tudi *marilenghe* (materni jezik), je dolgo veljala za italijansko narečje, v resnici pa sodi v ladinsko jezikovno skupino. Seveda še zdaleč ni homogena, deli se namreč na štiri večje jezikovne skupine. Italijanska država je ta jezik priznala šele leta 1999, in sicer z zakonom številka 428. Javne uprave uporabljajo knjižno furlanščino, ki temelji na govoru iz osrednje Furlanije in je prepoznavna po tipični ženski končnici na -e.

Zaradi majhnosti njenega jezikovnega in kulturnega prostora, ki je že poldrugo stoletje vpet v italijanski svet, sodi furlanska književnost med

manj znane evropske literature. Njeni začetki segajo v pozni srednji vek. K uveljavitvi te književnosti so predvsem v zadnjem stoletju pripomogli veliki kulturni možje, med katerimi je prav gotovo najpomembnejši vsestranski italijanski umetnik, pesnik, pisatelj, filmski režiser in publicist Pier Paolo Pasolini.

Zgodovinski okvir razvoja furlanskega jezika in književnosti od njihovih začetkov do konca druge svetovne vojne

Po razpadu rimskega cesarstva in prenehanju vdorov barbarskih plemen je bila Furlanija v srednjem veku dolgo avtonomna, imela je celo svoj parlament. Prvi zapiski v furlanščini tako izvirajo že s preloma med dvanajstim in trinajstim stoletjem. V njih pa ni mogoče najti kakega pravega literarnega ustvarjanja, saj gre po večini za pravne in notarske akte. Na hrbtni strani notarskih iz okolice Čedadada sta zapisani prvi znani furlanski besedili s konca trinajstega ali začetka štirinajstega stoletja. Gre za pesmi, zapisani po pravilih dvorne lirike, ki je bila tedaj zelo razširjena, njuna prva verza pa se glasita *Piruç myo duç incururit in Biello dumnlo di valor*.

V petnajstem stoletju v Furlaniji ni bilo mogoče zaslediti posebne literarne produkcije. Leta 1420 je namreč ozemlje Furlanije vojaško zasedla Beneška republika ali Serenissima, zato se je furlanščina po vsej verjetnosti začela umikati pred močnejšo beneško govorico. Pisanih virov iz tega obdobja je zelo malo, v glavnem pa izhajajo iz druge polovice stoletja. Furlanski jezik se je v obdobju beneške prevlade navzel kupa beneških izrazov; vpliv beneške govorice je bil najmočnejši v obalnem in zahodnem predelu Furlanije.

Šestnajsto stoletje je furlanski književnosti prineslo nov literarni razcvet. Med ustvarjalci iz tega časa naj omenimo Nicolòja Morlupina, Girolama Sinija in Girolama Bianconeja. Ti pesniki v svojih verzih jasno izpovedujejo, zakaj so se odločili pisati v furlanščini. Hoteli so pisati v jeziku, ki bi bil razumljiv vsem. V tem obdobju so nastali tudi prvi prevodi iz italijanščine v furlanščino. Neznani prevajalec se je lotil *Orlanda Furiosa*; furlanska različica je nekakšna parodija Ariostovega izvirnika.

Prvi furlanski literarni krožek (*Brigata Udinese*) je nastal v sedemnajstem stoletju. Ustvarjalce iz tega kroga je zaznamovala predvsem sla po obsežnem eksperimentiranju. V kraju Spilimbergo pa je pesnil Eusebio Stella.

V sedemnajstem stoletju je bil brez dvoma najvidnejši Ermeso iz Colloreda, ki ga imajo mnogi za očeta furlanske književnosti, saj je njegova ustvarjalnost slogovno zelo razvejena. V furlanskem prostoru je še dolgo odmevala in postavila temelje furlanskemu jeziku *koinè*. Na Goriškem pa

so bili najpomembnejši Gio Maria Marussig, Gian Giuseppe Bosizio in Marzio di Strassoldo. Prvi je pisal o srhljivih prigodah iz tistega obdobja, Bosizio se je preizkušal v prevajanju Vergila.

Osemnajsto stoletje je v Furlanijo prineslo nov trenutek krize. Leta 1751 je papež odpravil oglejski patriarhat, ki je dolga leta pomenil jabolko spora med Serenissimo in Habsburžani. Osemnajsto stoletje pa je tudi čas širjenja cerkvenega pridiganja v furlanščini. Po propadu Serenissime (1797) in porazu Napoleona je Furlanija postala del Lombardsko-Beneškega kraljestva, torej Habsburške monarhije.

V devetnajstem stoletju oziroma obdobju romantike se je tudi na tem območju začel kulturni razcvet. V tem obdobju je namreč ustvarjal Pietro Zorutti. Leta 1821 je začel izdajati publikacijo *Strolic* in jo nepretrgano objavljati do svoje smrti leta 1867. Zorutti velja za najplodnejšega furlanskega pesnika, na njegovo delo pa je že za njegovega življenja letelo veliko kritik. Zorutti je namreč pisal predvsem komična besedila in epigrame. Po mnenju nekaterih naj bi s takim pisanjem furlanščino reducirali na raven burleske. V njegovem času se je v furlanski književnosti pojavila tudi prva ustvarjalka, Caterina Percoto. Pisala je predvsem prozo v furlanščini, pa tudi v italijanščini.

Leta 1866 je bila večina Furlanije priključena mladi italijanski kraljevini. Le delček furlanskega ozemlja je ostal v sklopu habsburške monarhije. Po prvi svetovni vojni, ko je bila Furlanija združena v okviru italijanskega kraljestva, se je začelo rojevati furlansko avtonomistično gibanje. V tem obdobju je nastalo tudi Furlansko filološko združenje (*Societât Filologjiche Furlane*). Fašistični režim je po prihodu na oblast furlanščino obravnaval kot nekakšno barvito narečno italijansko govornico, ki naj bi bila branik pred napredovanjem nemškega in slovanskega sovražnika. Leta 1922 je Bindo Chiurlo v Vidmu izdal prvo antologijo ladinske književnosti v Furlaniji (*La letteratura ladina del Friuli*).

Furlanska književnost po drugi svetovni vojni

V obdobju po drugi svetovni vojni se je v Furlaniji razvilo več literarnih krožkov. Pier Paolo Pasolini je v kraju Casarsa della Delizia nedaleč od Pordenona že pred koncem vojne ustanovil literarno skupino Mala akademija furlanskega jezika (*Academiuta di lenga furlana*). Leta 1949 so se okoli duhovnika Giuseppa Marchettija zbrali ustvarjalci, ki so zaživel v skupini Risultive – Cortese di Furlan. V šestdesetih je iz združenja Svobodna furlanska šola (*Scuele libare furlane*) nastal krožek Živa meja (Cjarande), revija *Zaklad (Il Tesaur)* pa je bila dolgo nekakšna stična točka

ustvarjalcev iz zgoraj naštetih skupin. Poleg omenjenih literarnih krožkov in združenj je v prvi polovici sedemdesetih nastala Oglejska kulturna družina (*Clape culturâl Acuilee*). Danes v Furlaniji izhaja več publikacij v furlanščini, med njimi *Patrie dal Friûl*, *Ce fastu?*, *Sot la Nape*, *Strolic*, *La Panarie* itn. Pred slabim desetletjem je v Vidmu pri založbi KappaVu nastala revija *Skupna last (La Comugne)*, v kateri objavljajo predvsem mlajši ustvarjalci.

Pier Paolo Pasolini velja za enega najkontroverznejših intelektualcev Apeninskega polotoka v dvajsetem stoletju. Po materi je bil Furlan; ta se je namreč rodila v kraju Casarsa della Delizia nedaleč od Pordenona. V njenem rojstnem kraju je preživel obdobje med letoma 1943 in 1949. Med drugo svetovno vojno se je namreč zatekel v Furlanijo pred letalskim bombardiranjem Bologne, preživljal pa se je s poučevanjem na tamkajšnji osnovni šoli.

V Casarso je Pasolinijeva družina sicer že pred vojno zahajala na poletni oddih. Mladi Pier Paolo, ki je tedaj študiral na filozofski in leposlovni fakulteti univerze v Bologni, se je literarno kalil ob branju tedanjih sodobnikov, Italijana Giuseppa Ungarettija, Špancev Federica Garcíe Lorce in Antonia Machada ter Francoza Paula Valéryja. V poletnih mesecih, ki jih je preživel v Casarsi, pa se je naužil materine pristne furlanske govornice. Leta 1942 je v Bologni izdal svojo prvo pesniško zbirko v furlanščini z naslovom *Pesmi iz Casarse (Poesie a Casarsa)*.

Najpomembnejši literarni mejnik Pasolinijevega bivanja v Casarsi je bil prav gotovo 18. februar 1945, ko je pesnik v zaselku Versuta nedaleč od Casarse ustanovil literarni krožek *Academiuta di lenga furlana*. V krajšem programskem spisu, ki je avgusta 1945 izšel v publikaciji *Stroligut di cà da l'aga* (Zbornik tostran reke), je zapisal, da so idejne predhodnice *Academiute* njegova pesniška zbirka *Poesie a Casarsa* in prvi številki revije *Stroliguta*, ki sta izšli med vojno, aprila in avgusta 1944. Druga številka revije *Stroligut* je izšla aprila 1946, junija 1947 pa je ugledala luč sveta publikacija *Quaderno romanzo*. Ustanovni člani *Academiute* so bili poleg Pasolinija še Cesare Bortotto, Domenico Naldini, Bruno Bruni, Ovidio in Ermes Colus, Fedele Ghirart, Pina Kalz, Rico de Rocco in Virgilio Tramontin. Ustanovitelji so sklenili, da bodo pisali v zahodnofurlanskem jeziku, ki se od klasičnega furlanskega *koinèja* razlikuje predvsem po tem, da je v njem mogoče opaziti močan vpliv beneškega govora, ženska končnica pa ima obliko -a. Pesniška in literarna tradicija, ki so si jo mladi ustvarjalci tedaj vzeli za zgled, ni bil zoruttizem iz osemnajstega stoletja, saj je bil Pasolini prepričan, da je Zorutti s svojim pesnjenjem furlanščino jezik omejil na burkaštvo. Ustvarjalna žilica novih pesnikov naj se bi torej napajala pri delu poznosrednjeveških pesnikov, ki so razvoju furlanske

ustvarjalnosti sicer nakazali pravo smer, a se zaradi neugodnih zgodovinskih razmer ni mogla razviti.

Academiuta je jeseni 1949 dobila usodni udarec. Tedaj se je moral Pasolini zagovarjati pred sodiščem zaradi domnevnega nemoralnega vedenja v bližnjem kraju Valvasone. Njegova istospolna usmerjenost na podeželju ni bila sprejeta, zato se je z materjo Susanno Colussi zatekel v Rim. Oktobra istega leta so ga zaradi domnevnega nemoralnega vedenja izključili iz Komunistične partije Italije (PCI). Tako se je končalo njegovo furlansko obodboje. Misli in pesmi iz tistega obdobja je leta 1954 zbral v zbirki *Najboljša mladina* (*La meglio gioventù*), tik pred njegovo smrtjo je leta 1975 v Rimu izšla predelana zbirka z naslovom *La nuova gioventù* (*Nova mladina*).

Komplementarno vlogo Pasolinijevi Academiuti je v osrednji Furlaniji imel literarni krožek Risultive, katerega nastanek je leta 1949 spodbudil duhovnik Giuseppe Marchetti. Marchetti sodi med pomembnejše furlanske intelektualce preteklega stoletja. Takoj po koncu druge svetovne vojne je namreč ustanovil mesečnik *Patrie dal Friûl*, prvi časopis, napisan samo v furlanščini. Pobudnika sta bila pesnika Dino Virgili in Aurelio Cantoni (Lelo Cjanton), ki sta bila Marchettijeva sodelavca. Marchetti zaradi njune mladosti sprva sploh ni verjel, da bosta sposobna zbrati okoli sebe širši krog ustvarjalcev, a je moral kmalu spremeniti mnenje. Tako je nehote postal nekakšen vzornik mladih ustvarjalcev iz krožka Risultive, še posebno zaradi svoje močne vere v furlansko avtonomijo. Že samo ime literarnega krožka nosi v sebi velik pomenski naboj. Risultive je namreč furlanski izraz za vodne studence v južnem delu Furlanske nižine, iz katerih znova privre voda, ki je poniknila v prepustni ravnici severne Furlanije. S tem imenom so ustanovitelji želeli poudariti, da se furlanska zavest in kultura po daljšem obdobju v ozadju vračata.

Ustanovno srečanje Risultiv je bilo 9. januarja 1949 v gradu Fagagna severozahodno od Vidma, mesec pozneje pa so združenje sklenili poimenoovati Risultive – Cortelese di Furlan. Sprva je bil krožek nekakšna kulturna potujoča skupina, ki se je občinstvu predstavljala v vaških kulturnih hramih široko po Furlaniji. Leta 1950 je v Vidmu izšla skupna pesniška zbirka z naslovom *Risultive*.

Med pomembnejše ustvarjalce krožka Risultive prav gotovo sodi Dino Virgili (1942–1983), avtor prvega romana v furlanščini z naslovom *L'aghe dapit la cleve* (*Voda ob vznožju gore*). Najpomembnejša predstavica nežnejšega spola iz tega kroga pa je Novella Cantarutti (1920). Njeno pesniško ustvarjanje se je nekoliko oddaljilo od provincialnega sloga, v katerem je pesnil Dino Virgili. Cantaruttijeva je namreč pogumneje zaplula v sodobnejše literarne tokove tistega časa, seveda s tem, da je

ohranila pisanje v furlanščini. Otmar Muzzolini (1908–1987), ki je svoje spise objavljajal s psevdonimom Meni Ucel, se je odločil za kratko prozo, predvsem epigrame in spise s satirično vsebino. Lelo Cjanton (1922) je izdal kar tri pesniške zbirke, pomemben prispevek pa je dal tudi sodobni furlanski dramatiki.

Scuele Libare Furlane (Svobodna furlanska šola) je nastala leta 1952 na pobudo duhovnika Domenica Zannierja. Ker pouk furlanščine tedaj ni imel prostora v javni šoli, so si njeni ustanovitelji naložili, da bodo šoloobvezne otroke poučevali materni jezik. Kulturno združenje je delovalo vse do leta 1972, v obdobju svojega delovanja pa je izdajalo glasilo *Furlanska zibelka (Scune Furlane)*. V njem so svoje spise objavljali pisci, ki so leta 1967 izdali antologijo – manifest z naslovom *La Cjarande*; uredili so ga Mario Argante, Domenico Zannier in Galliano Zof. Leta 1981 je začelo izhajati glasilo *La Gnove Cjarande*, ki ga je urejal Nino Rodaro. Tedaj so se prejšnjim ustvarjalcem pridružili še novi.

Revijo *Il Tesaur* je leta 1949 začel izdajati Gianfranco d'Aronco. V njej so izhajala filološka besedila, sčasoma pa je začela objavljati tudi prozo in poezijo v furlanščini. Število njenih sodelavcev se je zelo povečalo, zato se je D'Aronco odločil, da bo začel izdajati literarno revijo *Quaderni del Tesaur*. Publikacija je izhajala do leta 1961, revija *Tesaur* pa še tri leta dlje. *Il Tesaur* je pomemben predvsem zato, ker je znal idealno povezati furlanske literarne ustvarjalce različnih smeri. V njem so objavljali svoje spise Cesare Bortotto, Ricardo Castellani in Nico Naldini, ki so pripadali Pasolinijevi *Academiuti*, Nicoloso Maria Forte, ki je izšel iz krožka *Risultive*, Tarcisio Venuti, Domenico Zannier in Galliano Zof pa so bili pozneje ustanovitelji revije *La Cjarande*.

Poleg zgoraj navedenih avtorjev, ki so se tako ali drugače zapisali prve- mu, drugemu ali tretjemu krogu, je v Furlaniji v obdobju po drugi svetovni vojni seveda ustvarjalo tudi veliko piscev, ki se niso prepoznavali v nobeni izmed zgoraj naštetih skupin. Naj omenimo le najpomembnejše; mednje sodijo Elio Bartolini (1922–2006), Celso Macor (1925–1998), Angelo Pittana (1930), Leonardo Zanier (1935), Amedeo Giacomini (1939–2006), Ida Vallerugo (1946), Federico Tavan (1949), Gian Mario Villalta (1959) in Pierluigi Cappello (1967).

V nadaljevanju predstavljamo tri furlanske avtorje, ki so tako ali drugače zaznamovali furlansko književnost v zadnjih šestdesetih letih. Med seboj se seveda zelo razlikujejo, saj pripadajo različnim generacijam. Prihajajo iz različnih okolij Furlanije, njihov izvor pa se seveda zrcali tudi v jezikovnih različicah, v katerih ustvarjajo.

Viri in literatura

Belardi, Walter in **Faggin**, Giorgio (ur.)

La poesia friulana del Novecento. Roma: Bonacci Editore, 1987.

Cescutti, Maria Cristina:

La letteratura friulana, v: William Cisillino (ur.), *Friulano lingua viva*.

Udine: Forum, Editrice Universitaria Udinese srl., 2006.

Kersevan, Alessandra:

Kratek zgodovinski opis furlanske književnosti, v: Enos Costantini (ur.),

Dobrodošli v Furlaniji. Udine: Società Filologica Friulana, 2003.

Pasolini, Pier Paolo:

Academiuta di lenga furlana. Casarsa: Stroligut 1945/1, str. 1–2.

Rodaro, Nino (ur.):

La gnove Cjarande. Udine: La Nuova Base, 1981.

Scialino, Gianfranco:

Movimenti letterari in Friuli, v: Davide Liani (ur.), *Friulanità, alla riscoperta di Risultive*. Udine: Studium Musicae, 2001.

Verone, Luzian (ur.):

Rassegne di Letterature Furlane. Udine: Societât Filologjiche Furlane, 1999.